

незалежно від доходів та матеріального стану їхніх сімей. Потрібно сформувати таке середовище, у якому позиції кожної людини, її суспільний статус визначалися б передусім рівнем освіченості, набутими знаннями і вмінням застосовувати їх на практиці.

Висновки дослідження. Таким чином можемо зробити висновок про те, що роль освіти має проявлятися не тільки в пізнавальній та інформаційній функції, але й практичній адаптації учнівської та студентської молоді до реальних умов ринку для можливості застосування власного інтелектуального капіталу. Тому ми пропонуємо розглядати роль освіти у формуванні та розвитку інтелектуального капіталу у створенні ефективної системи взаємодії працедавців бізнесу та навчальних закладів; створення ефективних науково-практичних комплексів, які дають змогу наблизити критерії фаховості випускників навчальних закладів до еталонних вимог по цих критеріях, що ставлять працедавці.

Література

1. Бородин Е. Человеческий капитал как основной источник роста// Экономика Украины 2003, № 7. – С. 25-28.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Знання, КОО, 2001. – 254 с.
3. Зинов В., Сафарян К. Интеллектуальный капитал как базовая характеристика стоимости бизнеса// Интеллектуальна власність – 2001, № 5-6. – С. 45-49.
4. Интеллектуальна власність в Україні: проблеми теорії і практики/ Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. НАН України Ужгородського ДІ інформатики, економіки і права; За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, Ю. Бошицького. – К.: Либідь, 2002. – 424 с.
5. Маркова Н. Дослідження тенденцій формування інтелектуальних складових людського капіталу// Науково-економічний та суспільно-політичний журн. Україна: аспекти праці. – 2005, № 3. – С. 38-41.
6. Право інтелектуальної власності: Академічний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – 2-ге вид., перероблене та доповнене. – К.: Концерн "Вид-ий Дім "Ін Юре", 2004. – 672 с.

УДК 377.001.73 (100)

Здобувач О.В. Босак – Інститут
регіональних досліджень НАН України

СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Закцентовано увагу на світовому досвіді запровадження окремих квазіринкових механізмів фінансування професійної освіти, окреслено можливості його використання в Україні. Проаналізовано світовий досвід розвитку освітнього кредитування, а саме моделі з використанням так званих освітніх ваучерів, освітніх кредитів, освітніх депозитних вкладів у комерційних банках, укладання субдоговорів із комерційними організаціями на виконання окремих елементів підготовки за навчальними планами тощо.

Ключові слова: професійна освіта, квазіринковий механізм, моніторинг ринку, освітній ваучер, освітнє кредитування.

Competitor O.V. Bosak – Institute of regional researches of NAS of Ukraine

World experience of reformation of the system of trade education

The article outlines introduction of world experience of special quasi-market mechanisms for higher education financing and opportunities of their adoption in Ukraine. The

analysed world experience of higher education crediting development, namely models of so-called educational vouchers, educational credits, educational deposits in commercial banks, drawing up subcontracts with commercial organizations on performance of particular elements of preparation under curricula, etc.

Keywords: higher education, quasi-market mechanism, market monitoring, educational voucher, higher education crediting.

Постановка проблеми. Нові підходи до розвитку професійної освіти у світовій практиці передбачають її спільне фінансування державою, домогосподарствами, комерційними структурами, спонсорськими чи благодійними організаціями шляхом впровадження різноманітних квазіринкових механізмів (наприклад, освітніх ваучерів, освітнього кредитування, освітніх депозитних вкладів у комерційних банках, укладання субдоговорів із комерційними організаціями на виконання окремих елементів підготовки за навчальними планами тощо). Метою таких змін є формування цілісної моделі ринку послуг професійної освіти, в якій би оптимально поєднувалися ринкові механізми, квазіринковий і прямий державний вплив, ефективно функціонувала система моніторингу ринку, включаючи контроль якості послуг та інформаційне забезпечення споживачів у формі розгалуженої мережі консультативних профорієнтаційних центрів. Водночас актуальними та такими, що потребують детального дослідження на предмет можливостей і доцільності запровадження, є окремі механізми взаємодії держави та ринку, які використовуються у багатьох країнах із переважно ліберальними моделями функціонування професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало фундаментальних праць, присвячених дослідженню світового досвіду реформування професійної освіти, організаційно-економічних перетворень у ній, трансформації джерел фінансування та ін. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили М. Фрідман, Ф.А. фон Хайек, Ф. Чабба, Т. Мое, Х.Г. Хоффман.

Отже, метою цієї статті є аналіз дослідження світового досвіду реформування професійної освіти, можливостей його використання в Україні та оцінки впливу тих чи інших заходів на основні параметри ринку послуг професійної освіти України.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх двох десятиріч ряд країн світу намагається вирішити комплекс взаємопов'язаних проблем (вирівнювання якості загальної середньої освіти; оптимізація бюджетних видатків на освіту; субсидування професійного навчання обдарованих представників соціально незахищених груп населення та ін.) шляхом запровадження різноманітних квазіринкових механізмів. Як зазначає Х.Г. Хоффман [6], "в останні 20 років у країнах Західної Європи та Америки відбулися зміни у сфері суспільного устрою на користь середнього класу. Під впливом цих змін почалися дискусії стосовно відносин між державними та різними типами недержавних форм фінансування освіти для реалізації права на отримання різних форм і рівнів освіти (лозунг "Рівні можливості для усіх, але не рівні результати)". Нові моделі та стратегічні напрями фінансування доступної для усіх освіти в умовах постіндустріального суспільства засновані на теорії системи, при якій положення людини у суспільстві визначається її здібностями.

Основний вектор формування нової моделі функціонування освіти в різних країнах (хоча всі вони визначаються різними стратегіями) полягає у спільному фінансуванні професійної освіти з боку держави, приватних організацій, сімей, осіб, які навчаються, спонсорів, донорських і благодійних організацій за участі некомерційних структур. Ця модель віддає перевагу механізмам фінансування, які б підвищували ефективність гнучкої, динамічної та спрямованої на результат системи відкритого навчання, оскільки вона заснована на високій степені вимірності результатів діяльності індивідуумів і навчальних закладів, що є керівним положенням суспільства знань. Суть полягає у зміні механізмів фінансування через більше залучення споживачів освітніх послуг у процес взаємодії між державою та освітнім закладом (наприклад, створення різних механізмів, які об'єднують освітні ваучери та індивідуальну оплату освітніх послуг; створення приватних освітніх банків, системи освітнього кредитування; фінансування студентів з урахуванням успішності їх навчання; укладання субдоговорів з комерційними та некомерційними організаціями на виконання окремих елементів підготовки за навчальними планами, як, наприклад, система учнівства в Англії та ін.).

В економічній літературі запропоновано значну кількість квазіринкових схем державного фінансування освіти [8, с. 123-126], які різняться за такими характеристиками: широта охоплення державними фінансовими зобов'язаннями – усі студенти чи тільки малозабезпечені, усі ВНЗ чи тільки державні тощо; ступінь покриття державою вартості навчання; особливості диференціації вартості фінансових зобов'язань держави залежно від здібностей абітурієнта, соціального статусу, спеціалізації навчання; специфіка відбору абітурієнтів за високого конкурсі тощо. Треба врахувати, що принцип "гроші слідують за студентом" не завжди гарантує підвищення доступності послуг професійної освіти. Тому в багатьох моделях додатково передбачається використання фінансової підтримки у формі грантів чи пільгових освітніх кредитів. Однак і вони не гарантують отримання позитивного ефекту. Таким чином, доцільно говорити про необхідність формування цілісної моделі ринку послуг професійної освіти, в якій би оптимально поєднувалися ринкові механізми, квазіринковий і прямий державний вплив, ефективно функціонували системи моніторингу ринку, включаючи контроль якості послуг, та інформаційного забезпечення споживачів у формі розгалуженої мережі консультативних профорієнтаційних центрів.

Новітні теоретичні розробки механізмів фінансування освіти намагаються узгодити розмір ресурсного забезпечення навчального закладу з чисельністю студентів і характеристиками якості їхніх знань, прикладом чого є моделі з використанням так званих "освітніх ваучерів". В економічній літературі зазначено декілька визначень цього поняття [1-3], які можна звести до двох позицій, а саме: 1) освітній ваучер – це синонім згаданого вище принципу "гроші слідують за учнем", коли вартість ваучера ототожнюється із середньою ціною навчання; 2) освітній ваучер – це грошові зобов'язання держави повністю або частково оплатити певний обсяг освітніх послуг, матеріалізовані у формі сертифіката (купона), що передається безпосередньо споживачу.

При цьому абітурієнт самостійно здійснює вибір навчального закладу, куди держава у подальшому виплачує вартість ваучера. У цьому випадку контракт між державним органом і постачальником освітніх послуг замінюється системою контрактів, в якій представлені два види зобов'язань: по-перше, уніфіковані зобов'язання держави перед студентом щодо компенсації видатків на освіту в межах обумовленої суми (ваучера); по-друге, зобов'язання між студентом і навчальним закладом, зафіксовані без прямої участі держави. Цей другий тип зобов'язань аналогічний звичайним ринковим угодам між покупцем і продавцем, внаслідок чого активізується механізм конкуренції та підвищення якості послуг.

Табл. 1. Теоретичні моделі запровадження освітніх ваучерів*

Категорія ваучера	Розподіл осіб, які склали єдиний екзамен, за категоріями ваучера, %		Співвідношення вартості ваучера різної категорії, %	
	I модель	II модель	I модель	II модель
1	3	5	350	250
2	10	15	200	200
3	40	35	100	100
4	30	25	50	80
5	17	20	0	0

*Примітка: складено за: [4, с. 77-78]

На практиці моделі з освітніми ваучерами тільки проходять апробацію. У формі експерименту формально вони впроваджуються для фінансування вищої освіти в Австралії, Фінляндії, Нідерландах, Чилі, окремих регіонах Росії. Основою їх побудови є визначення підходів до розрахунку фінансового наповнення (вартості) ваучера, що у кінцевому результаті впливає на доступність послуг для різних соціальних верств населення. На практиці застосовується механізм розподілу ваучерів на окремі категорії. Він передбачає ранжування результатів єдиного випускного екзамену у загальноосвітньому навчальному закладі та визначення частки абітурієнтів, яка відповідає тій чи іншій категорії ваучера. Це дає змогу моделювати різноманітні варіанти розвитку подій і розраховувати необхідні обсяги бюджетних видатків. Наприклад, у Росії на першому етапі впровадження так званих "державних іменних фінансових зобов'язань" (ГІФО)* було використано 7, а у подальшому 5 категорій ваучерів [4, с. 66-67]), процентне співвідношення між якими, а також їх фінансове наповнення можуть змінюватися залежно від бюджетних можливостей і пріоритетів освітньої політики, що ілюструє табл. 1. Тобто розподіл осіб, які одержують різні категорії ГІФО, визначається заздалегідь як процент від загальної чисельності осіб, що здали єдиний екзамен. Відповідним чином задається співвідношення між вартістю ГІФО різних категорій. Наприклад, у моделі I (див. табл. 1) 1 категорію ваучера одержують 3 % випускників, II категорію – 10 % і т.д. У цьому випадку перша модель відображає прагнення зробити більш доступною ВО у провідних ВНЗ для найталановитіших (виходячи з результатів єдиного екзамену) абітурієнтів. Використання

* ГІФО – це "свідчення про результати єдиного екзамену, яке підтверджує категорію фінансового зобов'язання як підставу для надання ВНЗ бюджетних коштів на навчання цієї особи протягом усього терміну навчання відповідно до державного освітнього стандарту" [4]

другої моделі відповідає принципу вирівнювання розподілу бюджетних ресурсів, коли в умовах обмежених фінансових можливостей держава намагається забезпечити мінімальний рівень фінансової підтримки більшої чисельності студентів середньої категорії (переважно вихідці з середньо- та малозабезпечених домогосподарств, в яких під час навчання у ЗОШ були обмежені можливості доступу до інформаційних ресурсів і додаткових освітніх послуг у формі репетиторства, підготовчих курсів тощо).

Якщо освітній ваучер не покриває ціни навчання, то існують додаткові механізми підтримки студентів, наприклад, освітні кредити. Вони є основною формою фінансування в Швеції та Японії; ряд країн (Австралія, Великобританія, Нідерланди, Нова Зеландія) їх запроваджують для того, щоб скоротити бюджетні витрати на вищу освіту та поступово перейти до ситуації, коли навчальні заклади фінансуються в основному за рахунок прямої оплати споживачами. У світовій практиці кредити студентам для оплати навчання надаються державою, навчальними закладами або приватними організаціями. У двох останніх випадках держава, як правило, виступає гарантом повернення кредиту. Такий механізм має ряд позитивів з економічної та соціальної точки зору. За винятково бюджетного фінансування, ВО оплачується за рахунок усіх платників податків, частина з яких не претендує на її отримання. Освітні ж кредити переносять відповідальність безпосередньо на споживача, водночас не дискримінують осіб із низькими доходами, оскільки повернення коштів відбувається згодом із більш високих доходів, при цьому вантаж виплат розподілений у часі.

Присутність держави на ринку освітніх кредитів не обов'язково передбачає її безпосередню участь у кредитуванні. Найчастіше кредити надаються банками, кредитними організаціями або ВНЗ. Наприклад, у США держава здійснює тільки наглядову функцію за кредитним сектором. Уряд може стимулювати використання цього механізму фінансування освіти, виступаючи гарантом позики, а також: беручи на себе зобов'язання по виплаті суми боргу у разі смерті позичальника чи деяких інших непередбачених обставин; установлюючи процентні ставки нижче ринкових (наприклад, в Японії студенти з малозабезпечених сімей одержують безпроцентні кредити) та субсидіюючи різницю з бюджету; субсидіюючи відстрочку повернення кредиту або ж його повне списання, якщо позичальник має низькі доходи. Кредитування стимулює посилення відповідальності студентів, адже їм потрібно повертати кредит із власних доходів, величина яких залежатиме від якості освоєння освітніх програм. Деякі економісти пропонують посилити ці стимули, прив'язавши розмір виплат за кредит до академічної успішності студента [7, с. 229-239].

Світовий досвід розвитку освітнього кредитування не дає змогу стверджувати, що кредит повинен цілком замінити інші механізми фінансової участі держави на ринку послуг професійної освіти. Так, у Швеції протягом останніх 20 років частка освітніх кредитів скоротилася з 95 до 70 % загального обсягу фінансової допомоги студентам, натомість збільшилася питома вага грантів [5, с. 20]. Така політика викликана існуванням труднощів із погашенням кредиту в умовах високого рівня податкового навантаження на фізичних осіб.

Забезпечення повернення освітнього кредиту – один із основних ризиків такого фінансового механізму. Кредит може перетворитися у дорогу форму гранта, внаслідок чого не відбувається економії бюджетних витрат, натомість у держави з'являються додаткові зобов'язання перед приватними кредитними установами. Водночас, такий механізм може виявитися дискримінаційним стосовно осіб із невисокими доходами та жінок, які здобули вищу освіту, однак у подальшому тривалий час не працюють у зв'язку з народженням дітей.

Теоретично проблему може вирішити колективне солідарне відшкодування усіма випускниками вищих навчальних закладів витрат, які понесла держава на їхнє навчання. Один зі способів реалізації даного підходу – запровадження спеціального податку на доходи осіб із ВО (т. зв. "graduate tax"), або ж вищих ставок прибуткового чи єдиного соціального податку. Схема державного освітнього кредитування, виплати за яким здійснюються через спеціальний прибутковий податок, уперше була запропонована у 60-х роках ХХ ст. М. Фрідменом, а на практиці застосовується в Австралії і Новій Зеландії. Тут ставка податку становить 2-4 % доходу осіб із вищою освітою. Після виплати повної суми боргу податок не стягується. Як засвідчує досвід цих країн, масштаби ухиляння від даного виду оподатковування значно менші, ніж неповернення освітніх кредитів. Податок дає змогу встановити пряму залежність розміру виплат за отриману освіту з рівнем фактичних доходів кожного конкретного випускника. На осіб із більш високими доходами частково переноситься тягар виплат за осіб із невеликими доходами (наприклад, випускників ВНЗ, що працюють у соціально значимій для суспільства сфері, але одержують при цьому невисокі доходи, або жінок із дітьми), таким чином створення своєрідного страхового пула знижує індивідуальні ризики кредитування.

Як засвідчує аналіз, на теперішній час широке впровадження системи освітнього кредитування в Україні вбачається неможливим. Нині діючі кредитні ставки у сегментах, які у світовій практиці мають низькі відсотки (довгострокове житлове кредитування тощо) на порядок перевищують такі показники порівняно з розвинутими країнами. Відкриття доступу на вітчизняний ринок міжнародних суб'єктів фінансової діяльності (наприклад, унаслідок вступу до СОТ) істотно не зможе поліпшити ситуацію, оскільки за нинішнього рівня доходів населення існує велика ймовірність неповернення кредитів, відповідно держава стикнеться з трудностю виконання своїх гарантійних зобов'язань. Аналогічна оцінка стосується схеми, в якій роль кредитора виконують безпосередньо ВНЗ, оскільки видатки на її запровадження таких перевищуватимуть отримані доходи. Зі значними складнощами пов'язане й запровадження додаткового оподаткування осіб із ВО. Основними причинами цього є: значні політичні ризики, пов'язані з необхідністю внесення відповідних законодавчих ініціатив; низький рівень доходів переважної більшості населення; високий рівень тінізації заробітної плати. Без вирішення цих проблем застосування податку неможливе.

Висновки дослідження. Отже, на основі аналізу сучасного стану й особливостей становлення ринку послуг професійної освіти, а також світового досвіду здійснення освітніх реформ, ми розглянули такі два основні варіанти розвитку професійної освіти, як:

- 1) збереження діючих принципів функціонування професійної освіти з поступовим (пропорційно економічному зростанню країни) збільшенням бюджетного фінансування державних навчальних закладів і еволюційним характером проведення освітніх реформ;
- 2) реформування системи професійної освіти на основі поєднання ринку та державного впливу переважно шляхом упровадження різноманітних квазіринкових механізмів.

Перелічені варіанти були реалізованими або ж перебувають у стадії практичної реалізації в окремих країнах. Існує необхідність дослідження цього світового досвіду, можливостей його використання в Україні та оцінки впливу тих чи інших заходів на основні параметри ринку послуг професійної освіти України.

Проаналізовано світовий досвід запровадження окремих квазіринкових механізмів фінансування професійної освіти, окреслено можливості його використання в Україні. На відміну від існуючих вітчизняних досліджень даної проблеми (більшість із яких присвячено вивченню механізмів прямої оплати освітніх послуг, освітньому кредитуванню та механізмам підтримки студентів у формі грантів і стипендій) у статті проаналізовано досвід використання освітніх ваучерів у системі вищої освіти Російської Федерації, розраховано можливі наслідки впровадження такої практики в Україні.

Література

1. **Большой** экономический словарь/ Под ред. А.Н. Азрилияна. – 5-е изд. доп. и перераб. – М.: Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
2. **Борисов А.Б.** Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
3. **Высшее** образование в России: правила и реальность/ Авт. коллектив: А.С. Заборовская, Т.Л. Клячко, И.Б. Королев, В.А. Чернец, А.Е. Чирикова, Л.С. Шилова, С.В. Шишкин (отв. ред.) – М.: Независимый ин-т социальной политики, 2004. – 406 с.
4. **Окорокова Г.П., Кликунов Н.Д.** "За и против" введения "образовательных ваучеров" в систему высшего образования// Российский экономический журн. – 2002, № 3. – С. 71-75.
5. **Привлечение** финансовых ресурсов в образование: проблемы, модели, механизмы/ Ю.А. Захаров, М.И. Кабенюк, А.М. Лавров, Ю.В. Чеботаревский. – Кемерово: Кемер. гос. ун-т, 2002. – 61 с.
6. **Хоффман Х.Г.** Новые формы финансирования, гарантирующие равное образование для всех, и развитие системы платного образования// Университетское управление: практика и анализ. – 2000, № 4. – <http://umj.ru/index.php/pub>.
7. **Darvish-Lecker T., Kahana N.** Study Grant Schemes and Effort: An Economic Model// Bulletin of Economics Research. – 1990. – Vol. 42. – P. 229-239.
8. **Johnes G.** The Economics of Education. – L.: The MacMillan Press LTD, 1993. – P. 123-126.